

УДК 324.342.8

Гнатенко П.Г.
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ИНДЕКС ДИСПРОПОРЦИЙНОСТІ В УМОВАХ РІЗНИХ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ (НА ПРИКЛАДІ ВИБОРІВ ДО ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ)

Аналізуються виборчі системи, застосовувані на виборах до Харківської міської ради 5-7 скликань. Акцент зроблено на доведенні впливу виборчої системи на результати виборів. Порівнюється українське законодавство різних років, згідно з яким проводилися відповідні вибори. Вказано на залежність результатів виборів не лише від використовуваної певної виборчої системи, але й від можливої альтернативи «проти всіх», вказаної у виборчому бюлетені. За допомогою «індексу Галлахера» порівнюється рівень диспропорційності Харківської міської ради 5-7 скликань.

Ключові слова: диспропорційність, виборча система, індекс Галлахера, політична партія, місцеві вибори.

Гнатенко П.Г.

ИНДЕКС ДИСПРОПОРЦИОНАЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ РАЗЛИЧНЫХ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ (НА ПРИМЕРЕ ВЫБОРОВ В ХАРЬКОВСКИЙ ГОРОДСКОЙ СОВЕТ)

Анализируются избирательные системы, которые применялись на выборах в Харьковский городской совет 5-7 созывов. Акцент сделан на доказательстве влияния избирательной системы на результаты выборов. Сравняется украинское законодательство разных лет, по которому проводились соответствующие выборы. Указано на зависимость результатов выборов не только от используемой определенной избирательной системы, но и от возможной альтернативы «против всех», указанной в избирательном бюллетене. С помощью «индекса Галлахера» сравнивается уровень диспропорциональности Харьковского городского совета 5-7 созывов.

Ключевые слова: диспропорциональность, избирательная система, индекс Галлахера, политическая партия, местные выборы.

Hnatenko P.

DISPROPORTIONALITY INDEX UNDER DIFFERENT ELECTORAL SYSTEMS (ON THE EXAMPLE OF ELECTIONS IN KHARKIV CITY COUNCIL)

Electoral systems that have been used in elections to the Kharkiv City Council of the 5-7 convocations are analyzed. Emphasis is made on the evidence of the electoral system impact on the election results. The author compares the Ukrainian legislation according to which appropriate elections were held. The dependence of the election results, not only on the use of the electoral system, but also on the possible alternative to choose the «against all» in the ballot paper is indicated. With «Gallagher index» the author compares the level of disproportionality of the Kharkiv City Council of the 5-7 convocations.

Key words: disproportionality, electoral system, Gallagher index, a political party, local elections.

В умовах сучасного світу вибори є головним механізмом відбору політичних еліт і обов'язковою складовою демократичних режимів.

Деякі дослідники навіть визнають наявність виборів як достатню умову для визначення політичного режиму держави як демократичного (стосується це, перш за все, представників процесуальних теорій демократії). При цьому, щоб вибори визнавалися демократичними, вони мають відповідати певним критеріям або ж

принципам. Останні, в свою чергу, поділяються на дві умовні групи:

- базові – принципи, які стосуються участі виборців у виборчому процесі, мають універсальний характер, є загально визнаними у всьому світі і без дотримання яких вибори як демократичний інститут втрачають будь-який зміст. До базових принципів належать: вільних виборів, рівних виборів, загальних виборів, прямих виборів, таємного голосування;
- додаткові – принципи, які стосуються участі у виборчому процесі кандидатів, партій та блоків, а також характеризують особливості самого виборчого процесу. Додаткові принципи виборів не мають універсального характеру і по-різному розкриваються під час виборчих кампаній у різних країнах. Додаткові принципи виборів охоплюють: принцип гласних виборів, неупередженого ставлення владних структур до різних суб'єктів виборчого процесу, свободи агітації, рівності суб'єктів виборчого процесу тощо [1, с.37].

Саме відповідність універсальним базовим принципам і відділяє демократичні вибори від недемократичних. Про важливість цих принципів говорить і той факт, що всі вони в обов'язковому порядку відмічаються в українському виборчому законодавстві – в тому числі і в законах стосовно місцевих виборів, за якими проводилися вибори до Харківської міської ради у 2006, 2010 та 2015 роках [2], [3], [4].

Проте навіть формальне втілення цих принципів не дозволяє говорити про повну відповідність виборів принципам демократичності – в першу чергу, через специфіку використання різних виборчих систем. Звісно, жодна з виборчих систем не є ідеальною (хоча б через складність визначення показників такої «ідеальності»). Але часто за базовий критерій у визначенні оптимальної виборчої системи обирається показник її пропорційності, тобто відповідності між розподілом мандатів та волевиявленням виборців. *Актуальність* статті полягає саме в тому, щоб перевірити, наскільки вибори до Харківської міської ради відповідають цим принципам, в першу чергу – принципу пропорційного представництва.

Однак при цьому варто зазначити, що ще у 80-х роках ХХ століття американські дослідники М. Балінський і П. Янг довели неможливість існування ідеальної відповідності результатів голосування до волевиявлення громадян, незалежно від виборчої

системи [5]. На думку деяких дослідників, «криза малих партій», спричинена зростанням ціни виборчих кампаній, підвищенням «формального прохідного бар'єру» та інформаційною кампанією з метою навіювання виборцям логіки «корисного голосування», призводить до викривлення самої ідеї пропорційного представництва [6, с.40-41], через що пропорційність вже не може розглядатися ні як самоціль, ні, тим більше, як основна мета виборчого процесу.

Таким чином, пошук найбільш оптимальної виборчої системи є доволі складною справою для країн з демократичним політичним режимом. Наявність великого розмаїття діючих виборчих систем лише ускладнює вибір найоптимальнішої з них і дозволяє говорити про можливість знайти таку універсальну виборчу систему лише зі значною часткою скепсису. Адже класифікація виборчих систем зовсім не обмежується загальновідомим поділом на пропорційні, мажоритарні та змішані – в рамках кожної з цих моделей існує значна кількість різних модифікацій, що дозволяє в умовах, здавалося б, однієї моделі (наприклад, пропорційних систем) отримувати абсолютно різні результати.

В українських реаліях проблема визначення оптимальної виборчої системи є надзвичайно актуальною. Недарма майже кожні вибори в Україні проходять за новим законом. Проте очевидно, що в цьому випадку ми маємо справу не стільки з пошуком оптимальної системи, скільки зі стратегічним маніпулюванням «правилами гри», коли кожна діюча влада намагається провести вибори так, щоб отримати якомога більше преференцій та закріпити своє домінуюче положення. Тому актуальність статті полягає не лише у вивченні та аналізі виборів окремої міської ради (в цьому випадку Харківської), але й у пошуку дійсно оптимальної виборчої системи для місцевих виборів в Україні (котра в перспективі цілком може підходити і для виборів Верховної Ради), котра була б ефективною не з точки зору певних зацікавлених політичних суб'єктів, а і з точки зору максимально можливої пропорційності обраних рад та, звісно ж, їхньої ефективності.

Порівняння виборчих систем буде здійснюватися на основі аналізу виборів до Харківської міської ради та Харківської обласної ради VI та VII скликань (відповідно, 2006, 2010 та 2015 років). В якості аналітичного інструменту для дослідження пропорційності виборчих органів зазвичай

використовується індекс диспропорційності Галлахера – формула, запропонована американським дослідником М. Галлахером на початку 90-х рр. ХХ ст. [7]. Вона виглядає таким чином:

$$LSq = \sqrt{(1/2) \sum_{i=1}^n (V_i - S_i)^2}$$

де V_i – відсоток голосів, відданих за партію, а S_i – частка отриманих у виборному органі місць. Варто зауважити, що цей індекс розраховується для оцінки пропорційності представництва органів, обраних у рамках пропорційної виборчої системи – в умовах же змішаної системи (за якою, наприклад, проводилися місцеві вибори у 2010 році), розрахунок пропорційності мажоритарної складової в будь-якому разі буде давати порівняно вищі результати, адже в рамках мажоритарних виборчих систем пропорційність отриманих результатів не є першочерговою метою. Тому для таких випадків індекс диспропорційності доцільно розраховувати окремо за пропорційною та мажоритарною складовими.

Залежно від отриманих результатів, індекс Галлахера може набувати значення від 0 до 100 (у відсотковому вимірі), що ілюструє крайні випадки абсолютної пропорційності та абсолютної диспропорційності відповідно. При цьому пропорційною системою з низьким рівнем диспропорційності вважається система за наявності показника від 0 до 1; про «непропорційну» систему з низьким рівнем диспропорційності йдеться за наявності значення індексу від 1 до 6; про «непропорційну» з середнім рівнем – від 7 до 13; про «непропорційну» з високим рівнем – понад 13 [8, с.120-121].

Місцеві вибори 2006 р. Аналізувати результати виборів логічно в хронологічній

послідовності, тому почати варто саме з виборів 26 березня 2006 р. Відповідно до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 06.07.2005, депутати V скликання Харківської міської ради обиралися за пропорційною системою з закритими списками, з прохідним бар'єром у 3% голосів виборців від кількості тих, що взяли участь у виборах. За результатами виборів, до ради пройшло 7 партій, а голоси виборців розподілились таким чином:

- «Партія регіонів» отримала 39,76% голосів і 54% місць відповідно;
- «БЮТ» отримав 10,73% голосів і 14% місць відповідно;
- «Народна опозиція» – 5,97% і 8% відповідно;
- «Блок Володимира Шумілка» – 5,72% і 8% відповідно;
- «Народний союз «Наша Україна» – 4,37% і 6% відповідно;
- «Віче» – 3,75% і 5% відповідно;
- «Комуністична партія України» – 3,49% і 5% відповідно.

За результатами виборів переконливу перемогу здобула «Партія регіонів», депутатів якої вистачало для самостійного формування коаліції в раді. Окрім того, варто додати, що 26,21% голосів виборців були «втрачені», тобто віддані або за партії, що не пройшли до ради, або за пункт «проти всіх».

Таким чином, якщо розрахувати індекс Галлахера для виборів до Харківської міської ради 2006 року, то отримаємо такі результати (таблиця 1):

Таблиця 1.

Партія	Відсоток голосів (V_i)	Відсоток місць (S_i)	$(V_i - S_i)^2$
«Партія регіонів»	39,76	54	202,78
«БЮТ»	10,73	14	10,7
«Народна опозиція»	5,97	8	4,12
«Блок Володимира Шумілка»	5,72	8	5,2
«Народний союз «Наша Україна»»	4,37	6	2,66
«Віче»	3,75	5	1,56
Комуністична партія України	3,49	5	2,28
Індекс диспропорційності	10,7		

Згідно з отриманими результатами (10,7) та класифікацією пропорційності виборчих систем, проведені вибори вказують на електоральну систему з середнім рівнем диспропорційності. Пов'язаний цей результат, в першу чергу, з наявністю тривідсоткового прохідного бар'єру, а також пункту «проти всіх» у бюлетені.

Місцеві вибори 2010 р. Місцеві вибори 2010 р. в Україні проходили згідно з Законом України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10.07.2010. Тобто закон був прийнятий фактично за три з половиною місяці до власне самих виборів. Головними особливостями закону в нашому контексті були такі:

- вибори до райрад, міськрад та облрад проходять за змішаною системою;
- неможливість балотування позапартійних кандидатів;
- 3-відсотковий прохідний бар'єр.

Таким чином, 50 мандатів до Харківської міської ради розподілялися за мажоритарною системою відносної більшості, ще 50 мандатів розподілялися за пропорційною системою з закритими списками. Насправді,

назвати такий тип змішаної системи вдалим доволі важко – скоріше, він є поєднанням найгірших рис як пропорційної, так і мажоритарної систем. Підтверджують це твердження, власне, результати виборів, де спостерігалася різка відмінність між приналежністю депутатів, обраних за мажоритарною та пропорційною складовою відповідно. Так, якщо за пропорційною складовою «Партія регіонів» отримала 31,53% голосів та 48% місць, то за мажоритарною складовою обраними були 90% депутатів саме від цієї партії.

У цілому, до Харківської міської ради VI скликання за пропорційною складовою пройшли 5 партій: окрім вже згадуваної «Партії регіонів», туди потрапили «Батьківщина» (15,24% голосів і 22% місць відповідно), «Комуністична партія України» (10,28% і 16% відповідно), «Сильна Україна» (6,12% і 10 відповідно) та «Фронт змін» (3,42% та 4% відповідно). Варто зазначити, що понад третину (33,41%) голосів було «втрачено». Якщо розрахувати індекс Галлахера для депутатів Харківської міської ради, обраних за пропорційною складовою, то ми отримуємо такі результати (таблиця 2):

Таблиця 2.

Партія	Відсоток голосів (V_i)	Відсоток місць (S_i)	$(V_i - S_i)^2$
«Партія Регіонів»	31,53	48	271,26
«Батьківщина»	15,24	22	45,7
«Комуністична партія України»	10,28	16	32,72
«Сильна Україна»	6,12	10	15,05
«Фронт Змін»	3,42	4	0,34
«Партія пенсіонерів України»	1,28	0	1,64
«Народна партія»	1,03	0	1,06
Індекс диспропорційності			13,51

Тобто відповідно до вищезгаданої класифікації, ці результати вказують на те, що проведені вибори мали високий рівень диспропорційності. Але отриманий результат не повністю відображає реальну картину диспропорційності, адже окрім пропорційної складової, така сама кількість мандатів була розіграна за мажоритарною складовою. Звісно, аналізувати результати мажоритарної

складової за індексом Галлахера не зовсім правильно (а тому навряд чи отримані дані можна розглядати в якості повноцінної аналітики); проте, якщо за кількість отриманих голосів взяти загальну підтримку партії, а не кожного її окремого «мажоритарника» (другий спосіб є доволі складним – як мінімум, з точки зору підрахунку загальної суми голосів мажоритарників від кожної з партій), то ми отримали б такий результат (таблиця 3):

Таблиця 3.

Партія	Відсоток голосів (V_i)	Відсоток місць (S_i)	$(V_i - S_i)^2$
«Партія Регіонів»	31,53	90	3418,74
«Батьківщина»	15,24	4	126,34
«Комуністична партія України»	10,28	0	105,68
«Сильна Україна»	6,12	2	16,97
«Фронт Змін»	3,42	0	11,7
«Партія пенсіонерів України»	1,28	2	0,52
«Народна партія»	1,03	2	0,94
Індекс диспропорційності	60,66		

Як показують дані таблиці, отримана за «мажоритаркою» кількість місць в міській раді кардинально відрізняється від тієї, котру партії отримали за пропорційною складовою. Як не дивно, але лише партія влади отримала відсоток місць, що втричі перевищував її реальну підтримку, в той час як всі інші партії або отримали відсоток місць в рази менший, ніж була їх підтримка, або взагалі не отримали жодного депутата. Виняток тут становлять «Партія пенсіонерів України» та «Народна партія», котрі отримали по одному депутату за

мажоритарною складовою, при цьому не пройшовши за складовою пропорційною. Як результат отриманий індекс диспропорційності (60,66) майже в п'ять разів перевищує диспропорційність виборів за пропорційною складовою, що вказує на надзвичайно високий рівень диспропорційності.

Якщо ж вирахувати індекс Галлахера для виборів 2010 року до Харківської міської ради в цілому, то ми отримуємо такий результат (таблиця 4):

Таблиця 4.

Партія	Відсоток голосів (V_i)	Відсоток місць (S_i)	$(V_i - S_i)^2$
«Партія Регіонів»	31,53	69	1330,1
«Батьківщина»	15,24	13	5,02
«Комуністична партія України»	10,28	8	5,2
«Сильна Україна»	6,12	6	0,01
«Фронт Змін»	3,42	2	2,02
«Партія пенсіонерів України»	1,28	1	0,08
«Народна партія»	1,03	1	0,001
Індекс диспропорційності	36,64		

Цілком логічно, що отриманий індекс диспропорційності (36,64) знаходиться між показниками, котрі були отримані за пропорційною (13,51) та мажоритарною (60,66) складовими. В цілому ж він вказує на те, що загальні результати виборів були далекими від ідеалів пропорційності, адже отриманий індекс в рази перевищує допустимі граничні значення.

Місцеві вибори 2015 року. Місцеві вибори до Харківської міської ради VII скликання проходили за новим Законом України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 року – тобто знову закон приймався фактично за три з половиною місяці до самих виборів. Серед головних особливостей закону в

контексті виборів до Харківської міської ради варто виділити такі:

- вибори до райрад, міськрад та облрад проходять за пропорційною системою;
- обов'язковість присутності у списку партії не менше 30% представників однієї статі;
- 5-відсотковий прохідний бар'єр.

Таким чином, замість попередньої змішаної системи була встановлена пропорційна система з так званими «напіввідкритими» списками. Виборці тут не могли безпосередньо впливати на місце кандидатів у списку, але обраними депутатами від партій, що подолали 5-відсотковий бар'єр, були ті, хто набрав найбільшу (у відсотковому відношенні) кількість голосів у своєму

окрузі. Тобто своєю підтримкою (у вигляді голосів) виборці формували черговість проходження депутатів до ради.

Відповідно до результатів виборів, депутатами Харківської міської ради VII скликання стали представники чотирьох партій. У свою чергу голоси виборців та мандати розподілились таким чином:

- «Відродження» отримала 53,45% голосів виборців і 67,86% місць відповідно;

- Об'єднання «Самопоміч» отримало 12,01% і 15,48% відповідно;
- Блок Петра Порошенка «Солідарність» – 6,76% і 8,33% відповідно;
- «Наш край» – 6,62% і 8,33% відповідно.

Ще 21,16% голосів було «втрачено». Індекс Галлахера, таким чином, для даної ради буде наступним (таблиця 5):

Таблиця 5.

Партія	Відсоток голосів (V _i)	Відсоток місць (S _i)	(V _i – S _i) ²
«Відродження»	53,45	67,86	207,65
Об'єднання «Самопоміч»	12,01	15,48	12,04
Блок Петра Порошенка «Солідарність»	6,76	8,33	2,46
«Наш край»	6,62	8,33	2,92
Індекс диспропорційності	10,61		

Згідно з отриманими результатами (10,61) та класифікацією пропорційності виборчих систем, проведені вибори вказують на електоральну систему з середнім рівнем диспропорційності. Підвищенню цього показника сприяв порівняно високий прохідний бар'єр (5%), в той час як

за рахунок видалення з бюлетеню пункту «проти всіх» диспропорційність отриманих результатів відповідно зменшилась.

У цілому, загальні підсумки аналізу виборів до Харківської міської ради V, VI та VII скликання виглядають таким чином (таблиця 6):

Таблиця 6.

Рік	система	Відсотковий бар'єр (за пропорційною складовою)	Кількість партій, що пройшли до ради	Відсоток «втрачених» голосів	Індекс диспропорційності
2006	пропорційна	3	7	26,21	10,7
2010	змішана	3	7 (5)*	33,41	13,51 (36,64)**
2015	пропорційна	5	4	21,16	10,61

* дві партії отримали по одному депутату лише за рахунок «мажоритарників», в той час як за списками до ради вони не потрапили, тому фактична кількість партій, що пройшли до ради – 5

** відповідний індекс є результатом лише для пропорційної складової, в той час як в цілому по виборах значення індексу становило 36,64

В якості висновків можемо визначити таке. Перш за все, ми можемо спостерігати тенденцію до голосування за великі партії, що, цілком ймовірно пов'язано з небажанням виборців «даремно» віддавати свій голос за тих, хто не зможе в результаті пройти до ради. Як результат, кількість партій, що пройшли до Харківської міської ради, з кожним роком зменшується (від семи у 2006 році до фактично п'яти у 2010 і чотирьох у 2015 роках). Окрім того, відповідна тенденція штучно підігривається за рахунок підвищення прохідного бар'єру (з

3% у 2006 та 2010 роках до 5% у 2015 році), в результаті чого шанси малих партій значно скорочуються, а мотивація прихильників голосувати за них відповідно зменшується. Щоправда, за рахунок видалення з бюлетеню варіанту «проти всіх» вибори 2015 року стали найкращими з точки зору найменшої кількості «втрачених» голосів (21,16% проти 26,21% у 2006 та 33,41% у 2010 роках). Більше того – саме останні вибори отримали найменший індекс диспропорційності, незважаючи на підвищений формальний бар'єр та найменшу кількість партій, що

пройшли до ради. Очевидно, це говорить про значну важливість виключення можливості голосувати «проти всіх» задля більшої пропорційності отримуваних результатів.

Окрім того, приклад депутатського корпусу Харківської міської ради VI скликання наглядно показав, що застосування складових мажоритарної виборчої системи дуже негативно впливає на відповідність між волевиявленням громадян і складом депутатського корпусу, яку і визначають саме як пропорційність. Навіть використання змішаних систем з поєднанням мажоритарної та пропорційної складових призводить до значного викривлення результатів волевиявлення.

Таким чином, аналіз трьох послідовних виборів місцевої ради у Харкові показує нам, що для отримання якомога меншого індексу диспропорційності велике значення мають такі фактори, як, перш за все, використання виключно пропорційної виборчої системи, наявність низького (або ж відсутність взагалі) формального бар'єру та відсутність можливості голосувати «проти всіх».

Але при цьому варто зазначити, що математично вимірювана пропорційність обраних представницьких органів не є ані достатнім критерієм визначення демократичних режимів, ані, тим більше, показником ефективності відповідних органів. Тому очевидно, що застосування лише методів математичного аналізу репрезентативності виборів є недостатнім. Окрім неї, до уваги мають братися такі характеристики, як політична кон'юнктура в момент виборів та підготовки до них, схильність партій до формування об'єднань, рівень сприйняття самим населенням ідей парламентаризму тощо.

«Суха» математична інтерпретація даних, отриманих за допомогою індексу Галлахера, є недостатньою для порівняння результатів виборів та оцінки діяльності обраних рад. Проте поєднання цього індексу з якісним аналізом суспільно-політичного контексту

подій, що аналізуються, дозволить більш глибоко дослідити ті впливи, що мають на волевиявлення громадян різноманітні фактори політичної дійсності, оцінювати рівень впливу кожного з них. У майбутньому, це може дозволити сформувати певну «дорожню карту» необхідних законодавчих та організаційних змін, що дозволять встановити рівні та справедливі «правила гри» для всіх учасників політичного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демократичні принципи виборів: суть та типологія / М. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр. – Львів, 2008. – Вип. 20. – С. 37-42.
2. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [Електронний ресурс]. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1667-15/page>.
3. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [Електронний ресурс]. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2487-17>.
4. Закон України «Про місцеві вибори» [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/595-19>.
5. Balinsky M. Fair Representation / M.L. Balinsky, H.P. Young. – New Haven: Yale University Press, 1982. – 195 p.
6. Авксентьев А.О. Основні моделі виборчих систем та деякі ефекти від їхнього застосування: український контекст / А.О. Авксентьев // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Сер. «Питання політології». – 2013. – № 1073, Вип. 24. – С. 32-41.
7. Gallagher M. Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities / Michael Gallagher // British Journal of Political Science. – 1992. – Vol. 22. – No. 4. – P.469-496.
8. Чабанна М. Визначення диспропорційності представництва українських парламентських партій у контексті індексування інституційних засад демократії / Маргарита Чабанна // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne. – 2014. – №14. – С. 113-125.